

Marko Terseglav
Podoba ženske v belokranjskem ljudskem pesništvu

Autor predstavlja žensko v belokranjskem ljudskem pesništvu, saj se na tem področju prepletajo tri različne kulture: slovenska, hrvaška in srbska. Južnoslovanska socialna kultura se v marsičem razlikuje od slovenske, zato je tudi podoba ženske nekoliko drugačna. Poleg tega pa avtor sledi še splošnim stereotipom o ženski, ki so značilni za celotno evropsko civilizacijo.

The author writes about women in the folk poetry of Bela krajina, a territory on which three different cultures intertwine and cohabit: Slovene, Croatian, and Serbian. Since the social culture of South Slavs differs in many aspects from that of Slovenia, the image of woman there is somewhat different. The author deals with the general stereotypes about women which are typical of the entire European civilization.

Uvodne opombe in zamejitve: prva zamejitev je geografska, saj je obravnavana le Bela krajina oz. njeno ljudsko pesništvo. Za tako široko temo, kot je vloga ženske v družbi, je omejevanje na eno samo pokrajino mogoče nesmiselno, vendar pa lahko služi kot reprezentativen vzorec, saj se v Beli krajini prepletajo vsaj tri različne kulture, ki se medsebojno prežemajo, lahko pa se tudi izključujejo. Gre sicer za geografsko majhen prostor, toda v njem se slovensko (večinsko) kulturno okolje prepleta z mediteranskim in dinarskim oz. s hrvaškim, srbskim in deloma tudi z bosanskim. V vseh teh okoljih pa je pogled na žensko nekoliko drugačen, a Bela krajina na nek način združuje različne vidike. Če v osrednjeslovenskem kulturnem in družbenem prostoru, ki zaznamuje tudi Belo krajino vsaj od začetka 20. stoletja naprej, opazamo vsaj rahljanje patriarhalnega sistema in z njim povezanega pogleda na žensko, ostaja Bela krajina nekje na sredli poti. Po eni strani jo zaznamuje osrednjeslovenska naravnost v evropski način mišljenja, po drugi pa jo še močno opredeljuje južnoslovanski tip združne skupnosti oz. družine, v kateri ima ženska svojo posebno, največkrat podrejeno vlogo.

Drugo zamejitev predstavlja gradivo – torej pesmi, ki so bile povečini zapisane v 19. in v 20. stoletju, a niso takrat nastale, so po svojem nastanku starejše. Zato vse danes dokumentirane pesmi ne morejo slediti novejšim družbenim spremembam, ampak odražajo le neko preteklo stanje, kar moramo pri današnjem raziskovanju seveda upoštevati. Še posebej v etnologiji naj bi torej veljal princip zgodovinskega načina mišljenja, zato vloge ženske v preteklosti ne moremo gledati zgolj z današnjimi očmi in jo ocenjevati z današnjim družbenim razvojem in spoznanjem. Zato želim pokazati le nekaj splošnih stereotipov o ženski, kakršno kaže celota belokranjskega ljudskega pesništva, ki je bilo zbrano v 19. in 20. stoletju. Danes se je npr. položaj ženske bistveno spremenil, a tega še ne kažejo niti danes zapisane ljudske pesmi.

Tretja opomba oz. zamejitev velja poudarku nekaterih stereotipov, ki so jih ustvarili večinoma moški. Če je torej izpostavljen problem moške nezvestobe, patriarhalne samopašnosti, nedovzetnosti za čustva itd., to ne pomeni, da v ljudskih pesmih niso tudi drugačni in so oni lahko žrtev nezvestobe, so pa tudi plemeniti in so pač taki, kot smo ljudje v svojem vsakdanjem življenju. Poudarjeni so tisti motivi, v katerih je ženska žrtev ljubezenskih, zakonskih ali družbenih odnosov, zato lahko govorimo, da gre v pričujočem delu za selektivni izbor, ki kaže stereotipni pogled na žensko.

I.

Stereotip je pravzaprav pravilo ljudskega pesništva, še posebej, kadar obravnava žensko in njeno vlogo v družbi. Stereotipi o ženski v belokranjskem ljudskem pesništvu niso le ostanek mediteranske ali dinarske kulture, ampak so splošni, so evropski, celo planetarni. Tudi časovno niso omejeni, saj jih odkrivamo v besedni umetnosti od antike do danes. Ljudsko pesništvo je nekatere stereotipe sprejelo iz t. i. visoke književnosti, zato je ljudska pesem včasih le odsev visoke kulture in s tem seveda tudi družbenega okolja, ki je določene stereotipe tudi uresničevalo v vsakdanji družbeni praksi.

Stereotipi o ženskah niso vezani le na osebo samo oz. na značaj, ampak tudi na vedenje oz. na reakcijo v določeni situaciji, pri čemer gre za razlikovanje moške in ženske reakcije, kar navadno vodi k posploševanju, saj tudi način reakcije določajo moški in mora biti žensko vedenje pričakovano, pač v skladu z moškim pogledom na svet in na dogajanje.

Najprej je potrebno vsaj na kratko prikazati, kakšni stereotipi o ženskah se sploh pojavljajo v belokranjskem ljudskem pesništvu in če morda kateri prevladujejo, če morda ne sodijo v fond splošnih stereotipov, ki so znani tudi drugod. Ljudsko pesništvo v celoti, kakor tudi belokranjsko, posega na različna življenjska področja, v katerih se osebe različno odzivajo, pač v skladu z dejanji in situacijami. Ljudsko pesništvo se kljub množici različnih psiholoških stanj ne odziva s potankostmi na človekov duševni profil niti se ne spušča v natančno karakterno upodabljanje, s čimer nekoliko ali pa v celoti zabriše prepletanje dobrega in slabega v posamezniku. Junak ali junakinja ljudske pesmi sta le nosilca neke zgodbe in so zato bolj poudarjena njuna zunanja dejanja in kvečjemu še njegove osnovne značajske posebnosti, kar še zlasti velja za ljudsko pripovedno pesništvo. Pri značajskem opredeljevanju ljudsko pesništvo najraje uporablja črno-belo tehniko, saj je za ustvarjalce, poustvarjalce in poslušalce najbolj razvidna, najbolj nezapletena in neproblematična, zato tudi najbolj priljubljena. Celotno delovanje junakov je zoženo le na dobro in slabo. Tudi ženska v belokranjskih ljudskih pesmih je umeščena v ta dva nasprotna pola, zato je lahko enkrat nadnaravno

dobra, usmiljena, čuteča, zvesta, požrtvovalna ali pa peklensko zlobna, usodno uničevalska ipd. Ker pa je ženska tudi predmet erotičnega poželenja, je kot taka spet deležna »presoje«. Ta jo postavlja bodisi na najvišji piedestal občudovanja in hrepenenja ali pa je izenačena s predmetnostjo tega sveta. Splošna evropska matrica ženske je seveda znana in uveljavljena v slovenskem, hrvaškem in srbskem ljudskem pesništvu, zato je živa tudi v belokranjskem. Kljub temu pa lahko belokranjski ženski sledimo prek ljudskega pesništva od peklenških brezen do nebeških višin, vmes pa je še njena čista življenjska prvinskost. Tak razpon ženskega življenja in značaja logično predpostavlja, da je podoba ženske v belokranjskem ljudskem pesništvu izredno razvejana in s tem tudi dokaj objektivna. Vendar ni tako, na kar ne vplivajo samo stilistika, poenostavljen psihološki vidik ali celotna poetika ljudskega pesništva, ampak izhaja zožena črno-bela podoba ženske tudi iz dejstva, da so ženski lik v pesmih skoraj izključno klesali moški in mora biti ženska po njihovi podobi in se obnašati po njihovih pričakovanjih. Ženskam je vsiljen tudi način razmišljanja in čustvovanja. Ljudsko pesništvo kaže, da so ženske v različnih zgodovinskih obdobjih sprejemale to – po moških merilih narejeno – podobo in jo tudi same razširjale kot edino pravilno. Iz današnjega zornega kota sta lahko podoba ženske in njena vloga ponižujoči in vsiljeni, a so ju ženske vseeno sprejele, čeprav so lahko subjektivno tako podobo odklanjale ali pa se ji celo uprle, za kar imamo precej primerov v celotnem ljudskem pesništvu. Tak upor pa je seveda tragičen oz. se konča usodno za žensko, saj so posamezna zgodovinska okolja ali pa družbene skupine razumele žensko individualnost za nedopusten upor proti vzpostavljenim normam. Te norme so večinoma postavljali le moški. Neprestano so se postavljala pisana ali nepisana pravila primernega vedenja, ki so tudi v splošnem pojmovanju postala norma, od katere ne sme biti odstopanj, če hočeta npr. družina ali družba normalno delovati. Zlasti za ženske so se razvili posebni življenjski vzorci, dolgo pa se tudi ni vedelo, kaj ženska sploh je, če ima sploh dušo. Krščanstvo je nekatere stvari sicer omililo, a družbena in življenjska praksa sta bili drugačni. Že od Eve naprej velja, da vse njene potomke rušijo življenjski red z napuhom, zapeljivostjo in »nenačrtovano« ambicioznostjo. Seveda vsi vsiljeni življenjski vzorci vodijo k stereotipom, ki so jih zaradi vsakokratne družbene norme sprejemale tudi ženske, k čemur so svoje prispevala tudi svetopisemska besedila, ki so točno določala vlogo ženske. Ta pač mora biti pokorna svojemu možu, rojevati v bolečinah ipd. Potrebno je poudariti, da se je v dveh tisočletjih zelo spreminjala vloga ženske in se je tudi izboljševala. Spremenil se je tudi moški pogled na žensko, ni pa izginil stereotip o ženski zapeljivi naravi in z njo povezani pogubnost in zlobnost. Prav tako še vedno živi stereotip o nujnosti ženske podrejenosti. Vse to pa je seveda zaznamovalo ljudsko pesništvo, ki na svojstven način odslikava družbeno resničnost.

Kljub moški vodilni vlogi tudi pri ustvarjanju ljudskega pesništva in s tem tudi nekega vzorca pa vemo, da so bile v vseh časih prav ženske med najpogostejšimi poustvarjalkami, prenašalkami in posrednicami duhovne kulture in s tem tudi pesmi. Zato se vedno postavi vprašanje, koliko so, če so, ženske lahko vplivale na svojo samopodobo, saj bi bila lahko njihova vloga pri spreminjanju stereotipov velika, seveda v ljudski pesemski in prozni ustvarjalnosti, kjer so takorekoč imele »glavno besedo«. Zaradi objektivnih družbenih razmer ta ni bila velika.

Tudi kadar je ženska prikazana v pesmih pozitivno, kot n.pr. modra, potrpežljiva in lepa, v besedilu vedno privre na dan njena podrejena vloga. Pri tem seveda ustvarjalec ali poustvarjalec ne predstavlja takega položaja kot problem, ampak je le odsev družbenega dejstva v pesmi. O tem je obširno pisala zagrebška folkloristka Maja

Bošković – Stulli (3:51–70). Čeprav Stullijeva analizira ljudsko prozo, lahko njeno analizo prenesemo tudi na pesmi, še posebej na pripovedne, šaljive in stanovske. V teh pesmih velja ženska za hudobno, če se ne podredi moškemu videnju njene vloge, v šaljivih pesmih pa dobi neprijazne epitete, iz katerih se ustvari splošni stereotip ali topos. In ta prehaja v pesmi tudi takrat, ko se ve, da pesem ne govori resnice in da ne odslukuje realnega stanja. Topos ostane v funkciji prenosnika vrednostne sodbe in mišljenja. (4:57).

II.

V ljudskem pesemskem in proznem izročilu se zgodi manjša sprememba, ali bolje nekoliko se spremeni optika o vlogi ženske, ko te prevzamejo večjo poustvarjalno vlogo oz. ko pesmi začnejo živeti pretežno med žensko publiko in jih one pojejo. Splošne, negativne konotacije in stereotipi se nekoliko zrahljajo. Maja Bošković (3:55) celo trdi, da se v tem trenutku pojavi samosvoja ženska estetika. Danes postajajo razprave o ženski literaturi, o ženski estetiki vprašljive, vendar pa je treba vedeti, da gre v ljudskem pesništvu za povsem drugačne zakonitosti ustvarjanja, življenja, sprejemanja in da gre tudi za drugačen družbeni kontekst kot pri t. i. visokem pesništvu. Zato je Stullijevi treba pritrditi, še posebej zato, ker na žensko estetiko gleda širše od etimološkega pomena besede. Trdi namreč, da ženske poustvarjalke vnašajo v stare teme ljudskega slovstva nove motive, s svojim osebnim stilom in s subjektivnostjo pa prispevajo k nastanku variant, v katere vključijo izrazito ženske izkušnje in intencije. S tem posamezno delo obogatijo, mu vključijo svoje premise (3:55) in mu dajo nekatere svoje tematske naglase, ustvarjajo tudi svoj repertoar, v katerega vnašajo svoje jezikovne kvalitete (metafore, stileme). Ustvarjalke in poustvarjalke vnašajo v pesmi še svoja videnja, čustvovanja in mišljenja, s čimer začnejo rahljati moški stereotip o ženski. Vendar to spreminjanje ni revolucionarno, zato v pesmih in pripovedih ženske same prenašajo in utrjujejo stereotipe o sebi. Ženske so se nekako sprijaznile s svojo »določeno« usodo. Kljub temu pa so se stereotipi vsaj spreminjali, ker so pevke in poustvarjalke vedno dajale različen smisel in pomen posameznim vsebinam. Ti pomeni so bili lahko po eni strani zelo splošni, planetarni, po drugi strani pa so bili prilagojeni mišljenju in čustvovanju posamezne etnije in njihovem kulturnemu razvoju. Zato tudi belokranjsko ljudsko pesništvo pozna evropske in planetarne stereotipe žensk, hkrati pa ustvarja še svoje ali pa univerzalne presaja v svoje kulturno okolje in jih s tem prilagaja družbeni in kulturni ravni pokrajine.

Ženski lik seveda ni le družbeno ali zgodovinsko zaznamovan, ampak tudi žanrsko. V južnoslovanski ljudski epiki ima ženska popolnoma drugačno vlogo kot npr. v lirskem pesništvu. V epiki je nosilka najvišjih vrednot: je ljubeča in skrbna mati, ženska, ki podpira tri hišne vogale, je močna, pametna, tudi junakinja, neredko zvitejša in uspešnejša kot moški, je pa še prilagodljiva in je nosilka vseh tradicionalnih vrednot. Tudi v ta pozitivni stereotip sta bila vpeta moško videnje in vsakokratna družbena norma.

Južnoslovanska ljudska epika se je v preteklosti vsaj nekoliko dotaknila belokranjske kulture, ki je nekatere epske like vsaj deloma ohranila v pripovednih pesmih oz. v baladah. Vendar pa pripovedno pesništvo nudi zaradi svoje motivne raznolikosti zelo heterogeno podobo ženske, ki ni več le pozitivna junakinja, ampak je njen značaj vpet v različne vsebinske tipe pripovednega pesništva, bodisi da gre za družinske, ljubezenske, socialne ali legendarne pesmi, v katerih je ženska devica, zvesta Jezusova

učenka, umaknjena vsemu posvetnemu življenju ali pa je preganjana zaradi svojih idej, obenem pa je tudi priprošnjica, čudodelka in zmagovalka nad zlim. Seveda gre za izredne svetniške osebnosti, ki jih pozna tudi moška »stran« bogoiskateljev. Vendar ti pozitivni liki v legendarnih pesmih niso nastali v vsakdanjem okolju ljudskega razmišljanja, ampak so bili v to okolje prevzeti iz krščanske teologije. V legendarnih pesmih, predvsem v tistih, ki govorijo o poslednjih stvareh, najdemo še drugačne like oz. stereotip razuzdane ženske, plesalke, prevzetnice, erotične živahnice, ki se še na smrtni postelji noče spreobrniti, zato je seveda pogubljen. Lahkoživost, prevzetnost in ljubezen do plesa so po tradicionalni logiki izključno ženske lastnosti, saj so ženske že od Eve naprej nagnjene k prevzetnosti, napuhu in so nestalne, priliznjene, zahtevne, včasih tudi neobvladljive. Kot take so bile ali so še večna moška skrb, celo travma in moška nesreča. Skratka, že iz raja ven je ženska satanovo seme, ki ga mora moški svet prenašati kot nujno zlo.

Pripovedne pesmi s svojo dramatično poudarjeno zgodbo najbolj posegajo v življenjsko dogajanje, zato je ženska v njih upodobljena v celotnem karakternem obsegu, čeprav prevladujejo negativni stereotipi. V belokranjskih junaških pesmih prevladujejo klišeji junaške, iznajdljive in zveste deklice, ki so vse tudi lepe (prelepa mlada devojčica, lepa bela lilija, lepa roža rumena). V nekaterih ljubezenskih in družinskih baladah še najdemo iznajdljive, modre in zveste ženske, a prav tu dominirajo negativni ženski liki: nezvesta žena, detomorilka, spletkarka, ubijalka, trdosrčnica, čarovnica, hudobna tašča ali neusmiljena snaha, grešnica, lakomnica, prevarantka, prevzetnica ali pa usodna in prebrisana zapeljivka. Dva nasprotna stereotipa ženske v epskem in pripovednem pesništvu izhajata iz družbenega položaja ženske, ki ga imata v teh dveh zvrsteh. V epskem pesništvu, kjer je ženska lahko glavna junakinja ali nosilka junaškega dejanja, je lahko zato le pozitivna in nosilka vseh tradicionalnih vrednot in kot taka je v ospredju in je deležna spoštovanja. V pripovednih pesmih o ljubezenskih in družinskih usodah je ženska prikazana v vsakdanjem življenju, zato je največkrat v podrejeni vlogi. Evropsko, slovensko in s tem tudi belokranjsko pripovedno pesništvo ustvarja stereotip usodne ženske, ki kljub morebitni plemenitosti nosi v sebi izredno usodne, za moške in za celotno družbo negativne prvine, ki življenjsko harmonijo spreminjajo v tragedijo. Slovenska visoka literatura pozna popolnoma nasproten tip ženske, cankarjansko mater – mučenico, ki je do skrajnosti požrtvovalna in razdajajoča se ženska, kar je spet kliše. Idealizirana podoba matere se v ljudskem pesništvu izgubi, saj je mati, predvsem v družinskih baladah, tudi gospodovalna in pomeni nesrečo za otroke, zlasti za hčere, ker jih omoži daleč od doma in jih sili v t. i. ekonomske poroke, s čimer za celo življenje onesreči otroke. Tudi v patriarhalni družbi ima mati glavno besedo pri poroki otrok. Mati je lahko tudi spletkarska tašča, ki velikokrat razdre zakonsko zvezo otrok z intrigami, lahko pa je še snahina ali pa sinova morilka. Seveda pa so intrigantske tudi hčere in snahe.

Kar polovica belokranjskih slovenskih, hrvaških in srbskih pripovednih pesmi z družinsko tematiko se ukvarja z odnosom tašče in snahe. To razmerje je največkrat negativno, saj avtoritarna tašča nasilno posega v življenje mladih zakoncev. Največkrat hoče sinu očrnuti njegovo ženo. Sin oz. mož hoče pri tem odigrati vlogo pravičnega razsodnika, a največkrat še sam postane žrtev materinih spletk. Lahko postane ubijalec svoje žene. Negativnost matere ali tašče je v belokranjskih ljudskih pesmih tako izrazita, da postane moteča za vso okolico ali najbližjim. Zato nekatere pesmi poznajo izredno ostre, mater obtožujoče verze, ki niso v skladu z družbenimi in moralnimi normami:

... da prokleti vsak junak bio,
ki vjeruje svoji stari majki.

Mati je dobrohotna svetovalka hčeri, a velikokrat svetuje napačno, zaradi česar hčerin zakon zaide v hude težave ali pa celo privede do smrti mladih zaljubljenec. V takšnih primerih so ljudske pesmi vedno na strani mladih.

Za razliko od osrednjeslovenskega ljudskega pesništva moramo pri belokranjskem upoštevati še posebne družinske skupnosti – zadruge, ki so se tu in tam ohranile vse do 60-tih let tega stoletja. Zadržni način življenja namreč ni omogočil posamezniku popolne svobode odločanja niti v intimnih, ljubezenskih zadevah. Zato je bilo v takem okolju več možnosti interesnih, čustvenih in socialnih konfliktov. V eni hiši je poleg staršev živelo še več poročenih otrok z družinami. Takšno življenje je zahtevalo popolno podrejenost članov zadružnemu voditelju, ki je bila nemalokrat tudi najstarejša ženska. Najbolj podrejeno vlogo v zadružni hierarhiji je vedno imela najmlajša ženska oz. snaha, ki je morala opravljati najtežja dela, kar je vodilo v konflikte. Šlo je tudi za značajске razlike in za ljubosumje, s katerim so zlasti tašče gledale na snahe, le-te pa so poleg žrtve tudi spletkarske nevoščljivke in škodoželjnice. Heterogena zadružna skupnost je morala skrbeti za trdnost in neoporečnost sorodstvene skupnosti, zato je včasih zadružni voditelj tudi s silo reševal medsebojne odnose in tudi določal merila za zakonce, pri čemer je bilo treba še posebej paziti na ženske, ki so pokazale preveliko subjektivnost. Znotraj velike zadružne družine se je utrjevala povezanost le med ožjimi sorodniki, torej v družini. Načelno je zato brat bolj verjel bratu kot pa ženi ali svakinji, kar je lahko privedlo tudi do usodnih pomot in celo do tragedij. V belokranjskem ljudskem pesništvu se južnoslovanski vpliv kaže tudi v odnosih med bratom in sestro. Odnos je idealen, če se sestra popolnoma podredi bratu, ki postane njen zaščitnik, spremljevalec in svetovalc. Vendar je bilo tudi to razmerje idealizirano, saj se je v življenju izkazalo, da gre velikokrat le za bratovo posesivnost, ki postane nepremagljiva ovira sestrinim hotenjem ali osebnim odločitvam v čustvenem oz. v ljubezenskem življenju. Bratova posesivnost lahko privede do tragedij, bodisi do incesta ali do umora, ko se sestra hoče rešiti bratove nadvlade in ugajati ljubimcu. Vendar ubijalko zapusti tudi ljubimec:

»Uzmi mene, Juri, gospodinjo!
»Nečem, borme, imaš bratca zlega!»

»Jez sim bratca, bratca jagodila.«
»Kak si bratca, tako bi tud mene!«

»Zdaj, oh, sim brez bratca in ljubavca,
zdaj, oh, sim brez bratca in ljubavca!« (Š I/156)

V ljubezenskih baladah z motivom nezvestobe spet odseva patriarhalna logika. Na načelni ravni ljudska pesem obsoja nezvestobo, ne glede na to, kdo je krivec, moški ali ženska. Ljudski pevec se postavi na stran trpečega. V pripovednih pesmih, zlasti o družinskih usodah, je moška nezvestoba opravičljiva, če gre za ženino resnično ali le navidezno neplodnost, ali pa celo zato, če je žena preveč molčeča. Neplodnost in molčečnost sta lahko znamenje temnih sil, ki so povezane z žensko. Poleg tega pa je neplodnost še družinska sramota in tudi eksistencialno-družbeni problem, za katerega

nekoč ni bil odgovoren moški, ampak izključno ženska. Po ljudskem prepričanju je bilo opravičljivo, če je mož imel priležnico, ki mu lahko rodi otroka. V belokranjskih pripovednih pesmih je priležnica lahko vila. Vila pa prinaša dvojno opravičilo: bodisi da bo rodila nadnaravno močnega otroka ali pa je zakonskega moža začarala in je njegova nazvestoba torej spet opravičljiva. Nezvesta ženska je vedno obsojena, največkrat moralno, po nepisanem ljudskem pravu pa je mož lahko kaznoval nezvesto ženo tudi s smrtjo, četudi je s tem prišel v navzkriž z veljavnimi državnimi zakoni. Moževa oprostitev ženine nezvestobe bi namreč veljala v očeh okolice kot nevarno popuščaenje. Takšen mož je bil zlasti v očeh drugih slabič, reva, celo copata. Karkoli se že zgodi, vedno mora biti razvidno, kdo odloča in da ne sme biti odstopanj od družbenih in podedovanih družinskih norm.

Ženska nezvestoba je nekoliko drugače obravnavana v stanovskih in v šaljivih pesmih. Tu se ustvarjalec največkrat ponorčuje iz blagega, mirnega moža, še posebej, če ima temperamentno ali pretkano ženo. Če taka žena prevara moža, je kriv moški. Tudi v tem primeru tradicionalna etika obsodi nezvestobo, vendar večji del krivde pripiše možu, ker je slabič, ker žene ni znal »vzgojiti«, jo obrzdati. Rogonosec si je sam kriv, ker že od samega začetka ni uporabil svoje nadmoči in moških pravic. Vendar je bil izvorni greh storjen že pri izbiri ženske. Ženska, ki skoči čez plot, je premetena, le-to pa mora moški opaziti že pred zakonom in se s tako žensko ne sme poročiti, saj premetenost pomeni, da je ženska pametnejša. Pametna ženska pa je možu nevarna, saj se velikokrat obnaša drugače, kot družba od nje pričakuje. Ljudska pesem zato ne obsoja le rogonoscev, ampak vsakega moškega, ki krši splošnoveljavno načelo in si izbere pametno žensko. Seveda pa tu obstaja past: moški kot krona stvarstva se seveda ne more zadovoljiti z neumno žensko, ampak se mora z njo tudi postaviti. Vendar je dovolj že to, če je »neumnica« vsaj lepa. Pameti pa je treba le toliko, kot je potrebno. V nobenem primeru ne sme presegati moškega obzorja. Ženska mora biti delovna in ustvarjalna, ne sme pa biti ambiciozna, saj je ambicija v prepletu s stereotipom o ženski omejeni pameti lahko največja nesreča, ki se kaže tudi v domačem gospodarstvu. Na to opozarja tudi belokranjski pregovor (Šašelj), ki pravi, da kjer žena gospodari – volk mesari. Ženska je lahko le zapravljava, negospodarna in ker ji je to dano že od Boga, je ni dobro pripustiti k družinski ekonomiji, če se takšna ženska po naključju znajde v zakonu. V vsakem primeru je žensko nespametnost treba nadzorovati in jo preprečevati s tem, da se ženska ukloni moškemu vodenju. Brez nadzora ne more ostati niti pametna ženska, saj je takšna lahko še bolj škodljiva. Moški pri izbiri nima alternative, saj je večina žensk nespametnih, zato ne more preprečiti, da bi stopila v zakon. Zato pa je nanjo treba paziti, posebno še na njeno pretkanost. Pametna ženska je redkost, zato se ji je možno izogniti in je nedopustno, da je moški ni spregledal že pred zakonom.

V družinskih in ljubezenskih pripovednih pesmih Bele krajine je večkrat nevarna tudi ženska lepota. Le-ta je v ljubezenski liriki obvezna, je predpogoj za zaljubljenost. Lepota je postavljena na piedestal, lepa ženska pa povzdignjena skoraj v polbožanstvo. Ko pa takšna lepotica stopi v zakon – o čemer pripovedujejo predvsem družinske pesmi – lepota pomeni le še nevarnost, saj je poleg bogastva tisti atribut, ki žensko »spremeni« v gospodovalno Ksantipo. Lepa žena namreč ne misli na nič drugega kot na ljubimce, je prevzetna in se rada lepotiči. Iz moškega zornega kota je to nesreča, ki prizadene celotno družino. Vendar pa so lene lepotičke in nimfomanke bolj tema šaljivih in nekaterih stanovskih pesmi. V pripovednih pesmih dobi tema drugačen predznak, saj je lepota lahko usodna, tudi tragična, ruši notranji mir ostalim družinskim članom. V eni od belokranjskih družinskih balad lepotica celo naredi samomor,

ker nima več miru in se zaradi njene lepote sprejo snubci, ker se dekleta ne more odločiti za nikogar izmed njih.

«Ovo, Kate, dete moje drago,
ja bi rajši, da si na pol mrtva,
nego kaj si jer odviše lepa!»

«Al vi mučte, moja stara majko!
Vse to ne bode dolgo trpelo:
Sava, Drava! tebi moja glava
i Morava tebi duša moja!
To izusti i dušico pusti ... (ŠI/863)

Ženska lepota vzbuja tudi ljubosumje, drugim pa dvome v dekletovo poštenost, saj lepota in poštenost ne sodita skupaj, zato se pojavijo tudi dvomi v dekletovo človečnost. Ženska lepota je lahko rezultat nadnaravnih, temnih sil, zato je lepotica večkrat obsojena čarovništva, čaranja, saj je hote ali nehote očarala nepoklicanega. Moški se seveda ne more upreti očaranju oz. ženskemu čaranju, zato je v takih primerih vendno le nedolžna in tragična žrtev lepotičine zveze z vragom. Vsak moški greh je torej le satanovo delo, ženska pa je že od Eve naprej satanova zemeljska služabnica.

V lirskih ljubezenskih pesmih pa je ženska lepota božji dar. Lepota in zapeljivost postaneta vrlini in moteč element je naenkrat le preveč zadržana in sramežljiva ženska. Zadržanost pristoji poročeni ženski in materi, neporočenim pa se bolj poda strastnost, namenjena meni in ne komu drugemu. Če se strastna lepotička odloči za drugega, je seveda cipica. Ljudske pesmi kažejo, da je moški normativizem v Beli krajini še močnejši kot v osrednji Sloveniji, povsod pa je moški pogled na žensko ambivalenten: ljubica mora biti drugačna, kot je poročena ženska, vendar je zaželjeno, da vsaka ženska nosi v sebi dva nezdržljiva pola – Marijo in Magdaleno. To pomeni, da bo žena skrbna in neupadljiva mati, zvesta sopotnica blagega značaja, pokorna žena in možev drugi jaz. Medtem pa si jo lirika želi kot polnokrvno, strastno, upadljivo lepotico, brez velikih erotičnih zadržkov. Vendar je ženska lahko »osvobodjena« le do mere, ki jo ljubimci še lahko obvladajo. Moška »svobodomiselnost« pri razumevanju (ne)zvestobe se kaže le v šaljivih pesmih, za katere je jasno, da moška tolerantnost ni mišljena resno, kot npr. v bečarcu (deseterskem dvostišju) iz Marindola:

Mala moja, poštena mi budi,
ko naiska, ti mu je ponudi.

Kot večina drugih bečarcev tudi to dvostišje temelji na preobratu oz. antitezi, saj drugi verz zanika prvega. S tem ustvarjalec namerno poudari tematski absurd. Ta je v ljudskem pesništvu lahko že sam na sebi smešen, tako kot v vicih, kjer šaljivost velikokrat temelji na nepričakovanem obratu oz. na nelogičnosti.

Moteč element je ženska zavrnitev moškega, saj je zavrnitev za žensko lahko usodna. Belokranjska pesem (Š I/1341) pravi, da se fantje lahko ženijo, kadar se hočejo, dekleta pa le »kad junaki dojdejo«. Ta moška »prednost« pa se izkaže kot paradoks. Zlasti v ljubezenski pesmih je dekletova »trdosrčnost« v nasprotju z gornjim motivom, saj moški reagirajo na dekletovo odklonitev tako močno, kot da ne bi imeli možnosti izbire druge ženske, čeprav so moški tisti, ki izbirajo in zaradi česar veliko deklet ostane samih. Prav ženska je največkrat odvisna od volje oz. moške izbire. Če pa se po

naključju obrne drugače, je ogrožena tradicionalna norma. V naših ljudskih pesmih poznamo primer, ko se mora ženska odločiti, koga ima raje – brata ali ljubčka. Dekle v tem ne vidi alternativne, saj je krvna zveza močnejša, brat je le en sam, ljubimec pa je povsod dovolj. Tak ženski pragmatizem je udarec moški nečimrnosti, zato ljubimec tako »nezvesto« žensko ubije. Toliko huje je, če se med več občudovalci odloči za nekoga drugega ali pa se vsem izmakne. Ženska odločitev v tem primeru ni razumljena kot logična svobodna izbira, ki sledi čustvom, ampak je sprejeta kot nekakšen revolt, ki je obsojanja vreden. Ženska, ki si dovoli možnost izbire, je z moške strani zaznamovana vsaj kot pokvarjenka. Družbena norma je jasna: le moškemu je dana možnost izbire, ženska sreča pa je v tem, da si jo moški sploh izbere. Ženska izbira, odločanje ali celo izbirčnost pa so prekršek zoper moško normo, je prekršek zoper samo na sebi umevni mačizem. Poskus rušenja mačizma je podlo rušenje moškega dostojanstva in popolno nerazumevanje vloge moškega.

«Konkurenčna ponudba» žensk je moškim samoumevna. Razumljivo je tudi, da si lahko fant, npr. zaradi daljše odsotnosti – izbere drugo dekle (Š I/1514). Če pa isto pravico terja zase dekle, ji fant zagrozi z umorom (Š I/1461). Izjemoma se tudi zgodi, da fant ob slovesu dovoli ljubici, da si izbere drugega.

Žensko čustvovanje se najlepše kaže med drugim tudi v tistih ljubezenskih pesmih, ki govorijo o kratki ljubezni, o taki, ki traja le eno noč. Jutranje slovo je za fante ponavadi dokončno. Ženska se s tem noče sprijazniti, saj so uničena njena pričakovanja, ker verjame, da je bila erotična noč le začetek trajne ljubezni. Fantom je večinoma to le »dogodek«, večkrat tudi tedaj, ko se iz kratkotrajnega erotičnega srečanja rodi otrok. Otrok ni fantov problem, ampak dekletov in tudi njo zadene sramota nezakonkega materinstva.

Življenjska in razumljiva je fantova želja, da ga dekle ne bi pozabilo, če se iz objektivnih vzrokov ne moreta poročiti ali pa se zaljubljenca ločita. Malce sadistična pa je taka fantova želja takrat, ko sam zapusti dekle zaradi druge, a hoče, da kot ljubimec ostane pri prvi v trajnem spominu. Ponavadi fant res ni pozabljen, čeprav je ženska ranjena, prizadeta v svojih čustvih.

Ljubezenske pesmi moških ustvarjalcev so zelo jasne v zahtevah, kakšna mora biti kandidatka za poroko: ne sme biti stara, ne debela, ne presuha, mora biti delovna, mlada in vesela. Podobne zahteve imajo sicer tudi dekleta, le da ima moški več možnosti, da svoje želje lahko uresniči. Ženska pa je s svojimi željami vedno v nevarnosti, da trči v neke norme ali pa jih celo prekorači, ko sledi svojim čustvom in ne normativizmu okolja. Čeprav okolje določene ženske želje sprejme ali jim vsaj ostro ne nasprotuje, pa je uresničitev želja kljub temu težavna. Ženska mora vedno računati, da bodo njene želje in odločitve skoraj brez izjem spremljale težave.

Močno poudarjen stereotip tudi v belokranjskih pesmih so morebitne skrbi, ki se po družbenem obrazcu in po nepisanih pravilih delijo na moške in ženske. Moški imajo edini na tem svetu prave skrbi in v njihovi nejevolji je ženska le breme ali ovira, zelo redko tudi partnerica ali pomočnica. Ženske frustracije zaradi neuresničenih želja in skrbi pa so hitro in zlahka rešljive, ker so le umišljene, navidezne. Vse je rešeno s tem, da si ženska dobi moškega, ki jo bo odrešil vseh skrbi.

III.

Iz belokranjskih ljudskih pesmi je razvidno, da ženski v njeni stiski lahko pomaga le Bog, še posebej v duševnih stiskah, ki jih moški ali ne razumejo ali pa jih celo sami

povzročajo, npr. ko gre za moško prelomitev dane besede oz. obljubljeni zvestobe dekletu. V belokranjskih pesmih je dekletova reakcija na prelomljeno obljubo nekoliko drugačna kot v osrednjeslovenskih. Dekletovo prekletstvo nezvestega fanta pozna sicer tudi druge slovenske ljudske pesmi, a se zdi, da je v belokranjskih pogostejše in »močnejše«. Močnejše zato, ker prekletstvo tu ni občuteno le kot verbalni izbruh z moralnim poudarkom, ampak je prekletstvo za moškega konkretna kazen z nepredvidljivimi posledicami. V Beli krajini je fantovo verolomništvo izenačeno z bogoskruntvom in je težko odpustljiv greh, ki ni nujno, da bo zbrisan niti takrat, če bo fant za pokoro sezidal novo cerkev. Fant se dekletovega prekletstva boji, ker v svoji prizadetosti in jezi ženska ni nikoli sama, saj njeno prekletstvo sliši Bog: »Tiho kune, do Boga se čuje!» (Š II/2347). Prekleti fant zato ne najde več miru, ali pa se mu zgodi še kaj usodnejšega. Usodnost dekletovega prekletstva v belokranjskem pesništvu močno zaznamujejo južnoslovanski, predvsem hrvaški in srbski vplivi. Zdi se, da ima v takih primerih pomembno vlogo t. i. ženska »estetika« oz. žensko čustvovanje, ki so ga v pesem najbrž vnesle ženske poustvarjalke:

Težke ti so divojačke kletve:
kadar zdahne, list in trava sahne,
kad zakune, do neba se čuje,
kad zaplaka, vsa se zemlja trese.
Bolje bi bilo cerkvo razgraditi,
nek divojko na vero ljubiti:
cerkva bi se zopet zagradila,
a divojka vere ne dobila,
niti vere nit poštenja svojega. (Š II/ 2332)

Seveda pa moški vračajo z isto mero, saj so tudi sami žrtve praznih ženskih obljub in njihove navidezne ljubezni:

Ona njemu jaboko je dala,
izvan sladko, sladko i medeno,
al iznoter žuhko i čemerno:
takva ti je vera u divojki! (Š II/ 2337)

Gotovo je, da največ stereotipov o ženski prinašajo t. i. pesmi o zakonskem stanu in šaljive pesmi. Razlika je morda le v tem, da ta dva razdelka stereotip še stopnjujeta, zakon in ženska postaneta celo hvaležna tema črnega humorja, ko se vdovec veseli ženine smrti. Sumarični pregled tovrstnih pesmi kaže naslednje stereotipe: mož v zakonu le trpi, ker je zakonska žena jezikava, hudobna, gospodovalna, lena ali pa je pijanka in slaba gospodinja ali pa je gizdava. Zato je verz pesmi Oženil sem se, se kesam (Š III/3882) tudi vodilni motiv pesmi o zakonu. Po moškem prepričanju se zakonu ne da izogniti zaradi naravnih in družbenih norm, pa tudi zato, ker so ženske agresivne in na vso moč silijo v zakon, so možaželjne. Iz vseh slovenskih pokrajin poznamo dialoške pesmi, kjer izkušena mati svari hčerko pred zakonom, ta pa sili vanj in dokazuje, da bo v njenem zakonu vse drugače, ker bo znala obvladati moža. V drugih pesmih pa najdemo še poveličevanje samskega stanu iz višjih, krščanskih razgovorov, čemur se pridružuje še poveličevanje devištva.

IV.

Podrobnejši pregled Štrekljevih šaljivih in zakonskih pesmi nam belokranjsko pesništvo pokaže kot izrazit antipod osrednjeslovenskemu. Osrednja Slovenija pozna pesmi in tudi šege, ki se norčujejo iz »ostarelega«, še samskega dekleta. Bela krajina ne pozna v tako drastični obliki niti pesmi, kjer mati svari hčerko pred zakonom. Poleg tega je v Beli krajini najmanj pesmi, ki bi poveličevale samski stan kot vrednoto, sploh je med zakonskimi pesmimi najmanj belokranjskih. Slednje najbrž zato, ker belokranjske govorijo o problematiki zakona največ v družinskih baladah, kjer se omenjajo tudi napačna izbira zakonskega partnerja ali nesoglasja v zakonu in v družini. Vse to pa nikoli ni prikazano v humorni obliki ali celo s črnim humorjem, kot je to npr. v nekaterih štajerskih pesmih o zakonu. Belokranjske pesmi ohranjajo zakonsko problematiko s tisto resnostjo, kot pritiče zakonski usodnosti in konfliktom.

V vsem je videti, da sta družbeno okolje in način življenja vplivala na belokranjsko ljudsko pesem tudi v tem, da v samskem stanu in devištvu ne vidi prave vrednote, ki v trdem življenju za vsakdanji kruh nista niti praktična in zato tudi ne zaželena. Seveda ob tem ostaja nedotaknjen krščanski smisel devištva in samskega stanu. V njun krščanski pomen se belokranjske pesmi sploh ne spuščajo.

Za zdaj pa lahko le ugibamo, zakaj v belokranjskem gradivu skoraj ni šaljivih, malce ironičnih in zafrkljivih pesmi, kakršne pozna osrednja Slovenija v Štrekljevem razdelku Dekleta po farah, v katerih se kar prerivajo slabšalni domisleki o dekletih različnih krajev.

Pač pa je iz drugih slovenskih pokrajin prišla v Belo krajino varianta znane pesmi o ukročni zakonski ženi (Š 8457, 8458), vendar v skrčeni obliki, saj sta belokranjski varianti krajši in tudi ne poznata več dialoške oblike med materjo in hčerjo. Mladi, nevešči mož dobi od starejšega, izkušenejšega »sotrpin« recept, kako spreobrniti leno ženo. Recept je seveda dobro znan tudi drugod po Sloveniji:

-Ne goni voli u pazar,
neg ti pojdi u leskar
i ti vreži ščapič mlad
i po mumi izozad!
Unda ti bo proseno jela,
prtenga prela,
po letu delala
i pozimi vodo nosila.» (Š IV/8458)

Če nekaterih drastičnih »protiženskih« pesmi oz. stereotipov v Beli krajini ni zaslediti, to še ne pomeni, da je belokranjsko ljudsko pesništvo manj stereotipno. Odgovor na vprašanje, zakaj nekaterih stereotipov v Beli krajini ni, lahko iščemo že v sami Štrekljevi zbirki, v kateri je gradivo, ki je bilo zapisano večinoma v 19. stoletju. Sklepati smemo, da je v tem času drugod po Sloveniji že prihajalo do rahlih, komaj zaznavnih premikov v patriarhalnem življenjskem modelu in da so ženske dobivale ali pa so že imele v življenju nekoliko opaznejšo vlogo, čeprav so bile še vedno podrejene. Na vsak ženski premik v smeri osebne in družbenega osvobajanja pa je moška stran takoj silovito reagirala, kar se odraža tudi v ljudskih pesmih, ki to reakcijo kažejo bodisi na šaljiv oz. podcenjujoč ali pa na grob način. Bela krajina pa je bila veliko bolj ukoreninjena v patriarhalni način življenja, kjer žensko »osvobajanje« ni doseglo tiste

stopnje kot v osrednji Sloveniji, zato razumljivo ni bilo tako močnih moških reakcij. To nam potrjujejo nekatere usodne, včasih celo krvave pesmi o družinskih usodah, ki po svoji tragičnosti in brutalnosti izstopajo iz slovenskega okvira. Kažejo namreč, da se je v Beli krajini usoda ženske oz. »žensko vprašanje« na trd način reševalo v ozkem družinskem oz. rodbinskem krogu. Družinske pesmi kažejo še, da »ženski pogled« ni bil tuj Belokranjcem, bil pa je bolj »kontroliran«, saj je bil tudi veliko bolj brutalno prekinjen z moške strani. Zato belokranjske pesmi kažejo po eni strani žensko, ki je bolj »udomačena« oz. ukročena in pokorna kot njena vrstnica v osrednji Sloveniji, zato bi lahko v moškem svetu predstavljala Belokranjka idealno žensko oz. ženo, miroljubno in vdano sopotnico, ki je delovna in skromna. Po drugi strani pa nam belokranjske pesmi kažejo tragično usodnost revoltne, a ukročene ženske. Še drugačna podoba ženske, ki jo razberemo iz belokranjskega gradiva, govori o večji družabni, erotični, socialni in človeški odprtosti Belokranjke, ki ji ni blizu cmeravi patos ali celo neke vrste moralizem, ki sta, po pesmih sodeč, veliko pogostejši spremljevalki Črnih Kranjic oz. sosednjih Dolenjk. Pri tem ne gre za različni družbeni kontekst, ampak je treba še upoštevati sila različne značaje in tudi nekatere biološke determinante, saj v Beli krajini ne moremo zanemariti uskoškega vpliva, ki ni prisoten le v prinesenih kulturnih elementih, ampak je živ tudi v družbenem in biološkem oz. antropološkem okviru.

V socialni kulturi se med drugim kaže uskoški vpliv tudi na relacije znotraj belokranjske družine, bodisi da gre za odnos sestre in brata, bodisi za medsestrski odnos. V osrednjeslovenskem ljudskem pesništvu je znan napet, celo slab odnos med sestrami, v belokranjskem okolju pa je ta odnos še krutejši ali vsaj bolj potenciran, kar si lahko razlagamo z večjo izpovedno odprtostjo belokranjskih ljudskih ustvarjalcev, kar prihaja do izraza tudi pri drugih motivih ali »razlagah«, ki so prostodušnejše in manj racionalno kontrolirane kot drugod po Sloveniji. Ta neposrednost je spet povezana z mediteranskimi in dinarskimi vplivi in bolj razgalja pretekli belokranjski tip družine, v kateri so sestrski odnosi, napetosti, rivalstva ali ljubosumje bolj poudarjeni kot v ljudskih pesmih drugih predelov Slovenije. Poleg pesmi nam sestrski odnos kažejo tudi belokranjski reki. Šašelj je zapisal, da »kodi so žene sestre, tam se jim robače na plotu karajo« (2:4) ali »sestrine robače se i na plotu karajo« (1:12).

Prav pregovori in vrače dopolnjujejo belokranjski stereotip o ženskah. Kot drugod po Sloveniji tudi v Beli krajini velja, da mora na novo leto v hišo stopiti najprej moški (1:183). Če ženska, bo nesreča. Drugače pa je za pusta. Takrat mora priti v hišo najprej ženska, ker bo le tako repa debela. Ženska je v Beli krajini usodna tudi za duhovnike, saj po Šašlju (1:183) Belokranjci verjamejo, če se v novem letu v neki fari rodi najprej deklica, bo župnik še tisto leto umrl. Belokranjci, spet po Šašlju (1:205), celo dneve v tednu delijo na moške in ženske. Toda proti vsem pričakovanjem so moški dnevi (torek, četrtek, petek) nesrečni, vsi drugi – ženski dnevi pa prinašajo srečo. Kaže torej, da je stereotip o usodnosti ženske starejši od krščanske civilizacije in sodi še v čas, ko so svet in družbo poleg moških urejali še različni bogovi in polbogovi, in v čas, ko je poleg mačizma imela vidno vlogo še mitologija.

Odnosnice

1. Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada I. V Adlešičih nabral Ivan Šašelj. Novo mesto 1906
2. Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada II. V Adlešičih nabral Ivan Šašelj. Novo mesto 1909

3. Maja Bošković-Stulli, O mizoginim pričama. Narodna umjetnost, 33/2, Zagreb 1996, str. 51-70.

4. Elfriede Moser-Rath, Lustige Gesellschaft. Stuttgart 1984, str. 117. Citirano po Stullijevi, št. 3, str. 57.

Summary

The Image of a Woman in Folk Poetry of Bela krajina

Due to specific historic events the folk spiritual culture of Bela krajina, the southernmost area of Slovenia which borders on Croatia, is somewhat different from the rest of Slovenia. In the 15th and 16th century this area was populated by Croatian and Serbian refugees who fled from the Turks. The author endeavours to establish how these South Slavic influences influenced the image of woman in folk poetry. Bela krajina is the area in which the patriarchal life-style persisted for the longest time. The destinies of women are best reflected in family and love ballads which at the same time reveal the most numerous conflicts and personal tragedies. Yet Bela krajina exhibits the same stereotypes about women as elsewhere in Slovenia and in Europe. These stereotypes are present in narrative songs as well as humorous, love and rank songs. The image of woman can be positive in some epic and narrative songs, and woman can be the heroine, a good mother and a wise wife, but in family ballads she is most often negative. In love lyrics, however, she is once again placed on a pedestal. Yet folk songs are created or, even more often, transmitted also by women who contribute new elements and their own female point of view. These viewpoints, however, do not cause any radical changes in the stereotypes, but only loosen them and infuse new elements into the explicitly male view of women. As far as concerns the most frequent stereotypes created by men about women, the folk poetry of Bela krajina is no different from that of central Slovenia. Yet Bela krajina differs from other Slovene areas in that there are fewer so-called marital songs, very few songs - or none at all - which make fun of single girls, and the smallest number of songs which glorify singlehood or virginity. Since central Slovenia contains more songs (by male authors) which relate to each female act not in accordance with the norms of the patriarchal society, the author assumes that women in central Slovenia freed themselves earlier than in Bela krajina. Folk songs in Bela krajina do not contain as many male reactions because - due to the influence of the South Slavic patriarchal environment and a special, isolated type of South Slavic family - women's 'liberation' was much more infrequent there.